

Dromen slapen nooit

Overweging bij Genesis 37, 2-25 in de serie “De crisis als kans”

Een stroom van vragen kwam in mij op, toen ik het begin van het verhaal over Jozef goed las. Hoe kun je zo dom zijn? Als vader, allereerst, om je lievelingszoon, niet eens de eerstgeborene, zo te bevoordelen en daarmee de jaloezie van de anderen op te wekken? En hoe kun je zo dom zijn, als zoon, ook al ben je pas zeventien, om ten opzichte van je oudere broers die dromen over je eigen grootse toekomst zo pronkerig te gaan vertellen? Hoe kun je zo naïef zijn, als vader, dat je die ene zoon alleen op pad stuurt naar zijn broers, terwijl je weet dat ze een hekel aan hem hebben? Het lijkt erop dat Jacob niet goed raad geweten heeft met de situatie. Hij maakt wel bezwaar tegen de sterallures van zijn zoon, alsof hij al ergens bang voor is, maar hij blijft de woorden van Jozef ook bij zichzelf overwegen, alsof hij al een vermoeden heeft dat Jozef toch een verborgen waarheid uitspreekt in die verwaande dromen. Hoe dan ook: meteen in het begin van de reeks verhalen over Jozef worden angst en jaloezie gezaaid. Het gevoel van concurrentie wordt overheersend, het belang van de één tegengesteld aan dat van de ander en dus is er vijandschap en het verlangen de ander uit de weg te ruimen. Alleen Ruben voelt gewetensbezwaren, maar ook dat is misschien uit angst, want hij had zich al eerder de woede van zijn vader op de hals gehaald. Jozef wordt het slachtoffer van zijn jeugdig enthousiaste dromen en dat is niet eens onbegrijpelijk. “Hij heeft het te hoog in de bol gekregen”, zeggen we dan, en “hij steekt zijn kop boven het maaiveld uit”. Het heeft iets tragisch, dat het zo gaat. Want is niet ieder van die personages uiteindelijk gericht op iets goeds: Jozef ziet voor zich dat hij met zijn talenten een belangrijke rol kan spelen als leider, ook in moeilijke tijden; de broers verzetten zich tegen de bevoordeling van Jozef, die ze onrechtvaardig vinden; en de vader zoekt alleen maar onhandig naar een manier om recht te doen aan het verschil in mogelijkheden en talenten dat hij tussen zijn zoons waarneemt. Er is geen kwade opzet. En toch gaat het grondig mis.

“Dromen slapen nooit” – zo waarschuwt de Tjechische econoom Tomas Sedlacek bij herhaling in zijn beroemd geworden boek *De economie van goed en kwaad*. Dromen en dus ook dagdromen en allerlei wensvoorstellingen van de toekomst, spelen een cruciale rol in de economie. Omdat mensen nu eenmaal graag op een of andere manier willen uitblinken, een held willen worden, ergens de beste of de voorste in willen zijn. Dromen zijn de motor van de vooruitgang en daarom is het economisch handelen van mensen meestal niet rationeel en zo komt het ook, zegt Sedlacek, dat we van de economie als een bijna wiskundig geworden wetenschap al snel teveel verwachten. Het Oude Testament en daarbinnen het verhaal over Jozef en zijn broers is één van zijn favoriete voorbeelden. Omdat het zo mooi laat zien dat de economie, het huishouden van een familie of een stam of een heel volk, eigenlijk ingebed moet zijn in een gezamenlijk gedragen cultuur. In zo'n cultuur leeft een besef van goed en kwaad, dat ervoor zorgt dat de economie in balans blijft en niet ontspoot. Volgens Sedlacek ligt de cultuur van de Hebreeën aan de basis van onze economie. De mens is voltooiër van de schepping, hij heeft de verantwoordelijkheid gekregen daaraan verder te werken, hij kan rijkdom opbouwen en handel drijven en als dat allemaal goed lukt is dat geen reden voor veroordeling, maar een teken dat hij het goed doet, ook in de ogen van God.

Het verhaal van vandaag staat ook in dit perspectief van vooruitgang in de geschiedenis, maar het is geen historisch verslag. De verteller construeert de Jozefcyclus als een soort scharnier tussen de verhalen over de aartsvaders en het verhaal over de uittocht uit Egypte. En hij doet dat na een periode van ballingschap, dus vanuit de ervaring dat er een God is die Israël door alle voor- en tegenspoed heen trouw is gebleven. De enige God die mensen steeds weer op de been helpt, die het niet kan aanzien dat zij vervreemden en slaven worden van elkaar of van een of andere afgod. Vanuit dit religieus vertrouwen weet de verteller: mensen kunnen alleen leven in een netwerk van relaties, ze zijn als schepsel verbonden met de aarde en met elkaar. Wat dit praktisch-economisch betekent lezen we bijvoorbeeld in Leviticus. “Land mag nooit verkocht worden, alleen verpand, want het land behoort mij toe en jullie zijn slechts vreemdelingen die bij mij te gast zijn.” En door die verbinding met de aarde is er ook onderlinge verbondenheid: “Wanneer een van jullie tot armoede vervalt en zich niet kan handhaven, moet je hem bijstand verlenen en mag je hem niet als slaaf behandelen.”

De mens dus als beheerder, niet als beheerser van de aarde of van andere mensen. Daarom zijn er ook allerlei sociale voorzieningen, die concentraties van macht en geld tegengaan: de verplichting om elkaar financieel te ondersteunen, vreemdelingen goed te ontvangen, een deel van de oogst te bestemmen voor weduwen en wezen. De zevende dag is voor de mens een sabbat, het zevende jaar is voor de aarde een sabbatsjaar, en ieder 50e jaar, dus na zeven maal zeven jaar, is er een jubeljaar om alle schuldenaren hun schulden kwijt te schelden. Zo werkt het verbond van God met het volk Israël door in de economie, als een collectief besef van het goede, van de creativiteit die ons zoveel mogelijkheden biedt om vooruit te komen, én van het kwaad, dat onze vitale relaties kapot maakt als we het niet op een of andere manier beteugelen.

“Dromen slapen nooit.” Die van Jozef zijn zelfs aanstootgevend en ze leiden meteen tot de ontsparing van de kleine economie die de familie van vader Jacob bijeen had moeten houden. Maar in het verhaal *voelen* we nog hoe de gunst van het leven door afgunst wordt bedreigd, hoe relaties bezwijken onder druk van concurrentie, hoe blindheid toeslaat als je de ander niet meer in de ogen kijkt. Hoe gaat dat in onze economie? Is die nog ingebed in zo’n besef van goed en kwaad? We hoeven niet te somberen. Het harde werken van onze ouders en voorouders, hun vooruitstrevendheid, heeft ons op de eerste plaats veel goeds gebracht. En ook nu nog zijn er heel veel mensen die niet werken voor zichzelf, maar voor een goed leven voor anderen en voor toekomstige generaties. Maar we zien ook dat de economie als wereldwijd systeem door anonieme krachten en geldstromen wordt beheerst die misdadig gedrag uitlokken, uit ongevoeligheid voor de relationele betekenis van arbeid en handel. En haast ongemerkt beïnvloedt dat systeem ons allemaal, niet alleen tijdens de drie dwaze dagen, maar eigenlijk voortdurend, als we blijven doen alsof vooruitgang alleenmaar mogelijk is met nog meer luxe goederen voor een zo gering mogelijke prijs.

De economen van de vrije markt geloven nog steeds dat dit economische systeem het beste is, dat er een onzichtbare hand in werkzaam is, het automatisme dat het meest effectief zorgt voor economische groei, voor zo hoog mogelijke welvaart voor zo veel mogelijk mensen. Maar die hand is niet alleen onzichtbaar en anoniem, hij *maakt* ook onzichtbaar dat er slachtoffers vallen en dat de aarde en de mensen uiteindelijk door dat systeem worden uitgeput. Zo gaat het niet in het Oude Testament en in het verhaal van vandaag. Zo’n onzichtbare hand is er niet. Er is ook geen God die ingrijpt. Wel is er die vreemde, engelachtige figuur die Jozef de weg wijst. Waar komt die vandaan? Niemand weet het. Misschien is het niet meer dan een gekke gedachtengang: dat deze figuur iets te maken heeft met de leidende en dragende hand van de God van het verbond, die met ons op weg is, die ons tot de orde roept als we ons blind staren op een gouden kalf, de God die zich steeds weer ontfermt en die we daarom durven aanspreken, persoonlijk: Gij, die weet wat in mensen omgaat aan hoop en twijfel, domheid, drift, plezier. Aan die beschermende hand kunnen wij ons toevertrouwen in onze toewijding aan het verbeteren van de relaties waarin wij met elkaar leven en werken en handelen.

Er zijn gelukkig talloze netwerken van mensen en organisaties die zich inzetten voor het humaner maken van onze economie. Op de site *economytransformers.com* vertelt een van de initiatiefneemsters van dit netwerk (Damaris Matthijsen) over haar droom: dat de consument weer weet heeft van al het werk en de energie die nodig zijn om een produkt te maken. Dat die consument daardoor afkerig wordt van uitbuiting en roofbouw en bereid is een passende prijs te betalen. Dat geeft een perspectief op een economie die niet meer alleen globaliseert en anoniemer wordt, waarin ook schaalverkleining plaatsvindt, een economie van nabijheid, waarin creatieve netwerken ontstaan en waarin ook tijd is voor stilte, rust en aandacht. Minder luxe en comfort misschien, maar wel meer waarde, beter passend bij onze menselijke waardigheid. Dromen kunnen gevaarlijk zijn, maar we hebben ze ook hard nodig om van de crisis een kans te maken. In de komende weken zullen we meer lezen over Jozef, we zullen hem zien groeien van een jongensdromer naar een meester-dromer. Beslist geen held, maar wel een goed voorbeeld: iemand die uit de put omhoog klimt, een klank van vrijheid in zijn oren, een droom van leven in zijn kop.

Germain Creighton